

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ “ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ”

В статті простежується становлення поняття “емоційного інтелекту” у зарубіжній та вітчизняній психології. Особлива увага приділена передумовам введення терміну “емоційний інтелект”. Окреслено вклад зарубіжних та вітчизняних філософів та психологів у розвиток ідеї щодо єдності афекту та інтелекту.

Ключові слова: *єдність афекту та інтелекту, емоційна розумність, емоційний інтелект, емоційна компетентність*

В статье прослеживается становление понятия “эмоционального интеллекта” в зарубежной и отечественной психологии. Особое внимание уделено предпосылкам введения термина “эмоциональный интеллект”. Определен вклад зарубежных и отечественных философов и психологов в развитие идеи относительно единства аффекта и интеллекта.

Ключевые слова: *единство аффекта и интеллекта, эмоциональная разумность, эмоциональный интеллект, эмоциональная компетентность*

The article traces the development of “emotional intelligence” in foreign and national psychology. Special attention is paid to the precondition of the term “emotional intelligence”. Outlined contribution of foreign and domestic philosophers and psychologists in the development of ideas concerning the unity of affect and intellect.

Keywords: *unity of affect and intellect, emotional rationality, emotional intelligence, emotional competence*

Актуальність. Теоретичний аналіз поняття емоційного інтелекту, на нашу думку, неможливий без огляду питання про взаємозв'язок інтелекту та афекту. Ми можемо припустити, що дане обговорення дасть нам можливість глибше проаналізувати суть та витoki запропонованого до розгляду феномена, оскільки потреба в аналізі єдності афекту та інтелекту не тільки не збавила обертів, а, навпаки, отримала нове дихання через появу нової термінології (емоційний інтелект, емоційна компетентність, емоційна розумність), яка продовжує ідею поєднання мислення та емоцій. В першу чергу це зумовлено позитивним рухом у сучасному світогляді. Ера ідеалізування об'єктивного знання пала, нинішня тенденція – це звернення до людини цілісної. Саме тому, **мета** даної статті – простежити історію формування поняття “емоційного інтелекту” на зарубіжних та вітчизняних теренах як вияв взаємозв'язку емоційних та пізнавальних процесів.

Проблема взаємовпливу емоцій та мислення не нова. Дана ідея бере свій початок ще з античності. Наявність емоційних явищ в процесі пізнання відмічалось ще давньогрецькими філософами. Платон першим звернув увагу на вивчення інтелектуальних емоцій і розглядав їх як явища вищої природи. Існування даного виду емоцій не заперечувалося, проте пов'язувалося лише із поняттям “інтелектуальне споглядання”. Саме давньогрецькими мислителями було усвідомлено існування емоцій, які виникають у ході мисленнєвих операцій. Схожої точки зору дотримувались і інші філософи, такі як Арістотель у праці “Про душу” та пізніше Р.Декарт у праці “Пристрасті душі”. Так, Арістотель висловлював думку про те, що люди здатні виказувати чуттєві оцінки речей, останні ж здатні викликати емоції, задоволення чи незадоволення.

Аналізуючи нинішній хід психології як науки, ми можемо твердо виокремити ряд підходів щодо розгляду проблеми взаємовпливу інтелекту та афекту.

В межах першого підходу прослідковується визнання емоцій у мисленні людини, хоча емоції трактуються із інтелектуалістичних позицій. Представниками даного напрямку є А.Бен, Е.Б.Тітченер, У.Джемс, К.Д.Ушинський. У працях цих видатних психологів простежується трактування інтелектуальних емоцій як: особливостей відчуттів; інтелектуального сприйняття; приємних, неприємних чи змішаних станів, які супроводжують інтелектуальні процеси. Так, Александер Бен до інтелектуальних емоцій відносить подив, новизну, істину та хибу, а також відчуття узгодженості та неузгодженості. К.Д. Ушинський провідним інтелектуальним почуттям рахував порівняння. Окрім того, до інтелектуальних почуттів він відносив подив, розумове напруження, здивування, сумнів, впевненість, обман. Слід відмітити, що перераховані інтелектуальні феномени, які прописані до інтелектуальних почуттів, віднесені психологами лише на основі неправомірного використання поняття “почуття”. Отже, ми бачимо, що вивчення емоцій у ХХ столітті продовжується, проте проблема взаємозв'язку емоцій та розумових процесів не отримує поштовху для розробки.

Взагалі, слід зазначити, що тривалий час традиційна психологія протиставляла емоційні процеси пізнавальним. Під час аналізу мислення не бралися до уваги емоції і, навпаки [8].

Хоча тенденція поглядів щодо наявності емоцій у пізнавальних процесах існувала ще з античності, проте початок обговорення питання про роль емоцій в когнітивному процесі поклали П.Жане та Т.Рібо.

Другий напрям, щодо вивчення взаємовпливу емоцій та інтелекту, представляли Т.Рібо, Е.Блейлер та П.Жане. Вони у своїх поглядах абсолютизували факт негативного впливу емоцій на розумові процеси [14]. Доказом цього є поняття “логіка почуттів” у Т.Рібо та “аутистичне мислення” у Е.Блейлера. Праця “Логіка почуттів” Т.Рібо зруйнувала вузькі рамки, в які під впливом формальної логіки традиційна психологія намагалась ув'язнити життя думки [5]. На думку П.Жане, емоції є вторинними діями, реакцією суб'єкта на свою власну дію, вони регулюють первинні дії, в тому числі і інтелектуальні. На відміну від поглядів П.Жане, Т.Рібо зауважував, що в мисленні не повинно бути жодних домішок емоцій. Останній розділяв інтелектуальне мислення та емоційне.

Ще на початку ХХ століття Леві-Брюль пише про те, що саме в колективних уявленнях первісного суспільства, на противагу європейській культурі, емоції невіддільні від інтелектуального пізнання. У своїй праці “Надприродне в первісному мисленні” Леві-Брюль приходять до радикально нового висновку: “закони, які управляють колективними уявленнями відсталих народів, зовсім не схожі на наші логічні закони мислення. Ці уявлення зовсім не віддільні від емоцій і вольових актів, а навпаки, включають їх в себе” [5].

Отже, стає природним те, що наявність ідеї про несумісність інтелекту та афекту призводить до постановки задачі щодо вивчення взаємозв'язку інтелектуальних та емоційних процесів. У 1927 році відбувається перший великий симпозіум по емоціям, де Маргарет Флой Уошберн запропонувала біхевіористську моторну теорію взаємовідносин емоцій і думки. Представлена теорія зводить дані взаємовідносини до сумісності різних рухових тенденцій [16]. На черговому симпозіумі по емоціям, який відбувся у 1948 році Семюель Бек

інтерпретує емоції як компонент не тільки життєвих знань, але і філософського та природно-наукового знання [3].

В подальшому перспективний рух отримала проблема єдності афекту та інтелекту в поглядах вітчизняних психологів, таких як Л.С.Виготський, С.Л.Рубінштейн, П.М.Якобсон, О.М.Леонтьєв. Л.С. Виготський приходив до висновку про існування динамічної смислової системи, яка представляє собою єдність афективних та інтелектуальних процесів. Саме Л.С.Виготський поклав початок системно-діяльнісному підходу до проблематики зв'язку емоцій і мислення. Він надавав надзвичайного значення зв'язку мислення з афектами. Дана єдність, на думку класика, виявляється у взаємозв'язку та взаємовпливі цих сторін психіки на всіх щаблях розвитку. Психолог стверджував, що “в будь-якій ідеї міститься у переробленому вигляді афективне відношення людини до дійсності, представленої в даній ідеї” [4]. А також писав, що “Хто відірвав мислення з самого початку від афекту, той назавжди закрит для себе дорогу до пояснення причин самого мислення”. Емоції у Виготського переносяться до сфери психологічного та розглядаються як складова мислення. Продовжувачем ідей Л.С.Виготського виступив С.Л.Рубінштейн. Останній наголошував, що мислення – це поєднання емоційного та раціонального. С.Л.Рубінштейн одиницею психічного вважав цілісний акт відображення об'єкта суб'єктом. Дане відображення і містить поєднання афекту та інтелекту. В кожній новій ситуації відбувається переважання чи то афективної сторони, чи то інтелектуальної. Видатний психолог приходив до думки, що “мислення як реальний психічний процес вже сам по собі є єдністю інтелектуального та емоційного, а емоція – єдність емоційного та інтелектуального” [10]. Продовжує з цього приводу свої роздуми О.М.Леонтьєв, говорячи про пристрасність мислення [6]. Останній у своїх працях доводить, що мислення має афективну регуляцію. Отже, в рамках діяльнісного підходу розроблялися уявлення про те, що в основі мисленнєвої діяльності лежить функціональна система інтегрованих емоційних та пізнавальних процесів. В цій системі емоції оцінюють смислові новоутворення, які отримуються в ході емоційно-образної переробки предметного змісту. Даний підхід розглядає емоції як внутрішні системні складові продуктивного мислення, що впливають на хід, а також результат мисленнєвої діяльності. Таким чином, вітчизняна психологія визнала існування зв'язку між інтелектом та афектом, а також створила фундамент для майбутніх досліджень у сфері взаємовпливу емоцій, почуттів та розумових операцій.

В межах системно-діяльнісного підходу утворилась смислова теорія мислення, представником якої був О.К.Тихомиров. Він також займався вивченням ідеї єдності емоційних та пізнавальних процесів, в центрі його уваги знаходиться роль емоцій в процесі рішення складних мисленнєвих задач, на прикладі шахових задач. У смисловій теорії наголос робиться на дослідженні творчої розумової діяльності. Вперше евристична функція розглядається однією з важливих функцій емоцій. Представники смислової теорії стверджують, що на стадіях мисленнєвої діяльності (ініціація, цілеформування, реалізація) інтелектуальні емоції є випереджаючими. Емоції звужують зону пошуку, фіксують знайдені успішні дії, готують прийняття рішення та ін. З точки зору О.К.Тихомирова, емоції виступають каталізатором інтелектуального процесу. Емоції здатні покращувати або погіршувати мисленнєву діяльність.

Розробляючи та удосконалюючи свої погляди щодо взаємозв'язку мислення та емоцій, О.К.Тихомиров йде далі, стверджуючи, що емоції є координатором мисленнєвої діяльності, забезпечуючи її гнучкість, перебудову, корекцію, відхід від стереотипу. На думку ж П.В.Симонова, емоції є лише пусковим механізмом мислення. Л.В.Путляєва вважає викладені вище точки зору перебільшеними і виокремлює три функції емоцій в мисленнєвому процесі: емоції як складова частина пізнавальних потреб, що є виток мисленнєвої діяльності; емоції як регулятор самого пізнавального процесу на певних його етапах; емоції як компонент оцінки досягнутого результату [9]. І.Васильєв говорить про орієнтуючу та збуджуючу функції емоцій, як часткові форми регуляції [7]. Окреслено механізми впливу інтелектуальних емоцій на розумову діяльність – емоційне закріплення, емоційне наведення, емоційна корекція [7, 13]. Видатні постаті психологів 80-90-х років ХХ століття визнали роль емоцій в мисленні. Більш того, вони стверджували, що емоції не просто впливають на мислення, але і є його компонентом. Таких поглядів дотримувалися П.В.Сімонов, О.К.Тихомиров, Ю.Е.Виноградов, В.К.Вілюнас, Л.В.Путляєва та ін..

На основі смислової теорії мислення виникли наступні напрями дослідницької роботи в області емоційної регуляції мисленнєвої діяльності. По-перше, це дослідження умов виникнення і функцій інтелектуальних емоцій в мисленнєвій діяльності. По-друге, досліджується роль емоцій в процесах цілеутворення. Показано, що першою реакцією на пізнавальне протиріччя є емоційна. По-третє, ведуться дослідження по мотиваційно-емоційній регуляції мисленнєвої діяльності. Показано, що існують різні типи емоційної регуляції, які характеризуються різним місцем та роллю емоцій в системі регуляції мисленнєвої діяльності.

Уявлення про пізнання, яке забарвлене емоційністю, зустрічаємо як в українській, так і російській філософії. Г.С.Сковорода, П.Д.Юркевич, М.О.Бердяєв та інші мислителі наголошують на важливій ролі емоцій у пізнанні. Саме емоційність вони розглядають як фактор цілісного, повноцінного світорозуміння [2]. Наприклад, красу та цінність неможливо пізнати без емоцій. Емоційні переживання філософи називають первинним знанням. Живий процес пізнання – це включення у вир життя. Цей процес передує раціональній рефлексії, для якої є характерним роздвоєння на суб'єкт та об'єкт. Першопочатково пізнання ніби інтегроване з нашим життям, воно нам не протистоїть. Щось подібне ми відчуваємо в емоційному переживанні, зникає роз'єднаність людини і предмету. Людина здатна отримати завдяки поєднанню та взаємопроникненню емоцій та інтелекту “живе знання”. Це первинний матеріал, з якого розпочинається наше пізнання. Отже, українські та російські мислителі вказують на первинність емоційного переживання відносно мисленнєвих процесів. Значна роль емоцій в ході пізнання не закінчується початковим етапом. Вона має своє продовження і на кінцевому етапі процесу пізнання, коли відбувається інтеграція раціональних, емоційних та інших складових даного процесу. Отже, існування мисленнєвої активності окремо неможливе. Процес пізнання та емоції – це єдине, неподільне ціле, яке представляє собою певну цілісну активність [1].

Деякі сучасники, аналізуючи взаємозв'язок мислення та емоцій, дещо його перебільшують. Так, наприклад, А.Елліс, представник когнітивного напрямку,

стверджував, що мислення та емоції так тісно зв'язані, що звичайно супроводжують одне одного, діючи в кругообігу відносин “причина-наслідок”, і в деяких відносинах є по суті, одним і тим же. Мислення здатне перетворюватися в емоцію, а емоція – в мислення [15].

Беручи до уваги вище представлене, ми можемо стверджувати, що психологічна наука багата дослідженнями щодо вивчення взаємозв'язку емоційної сфери із інтелектом: від повного протиставлення до повного ототожнення. Пристосовуючись до нових запитів суспільства, психологія пропонує застосовувати до вивчення взаємозв'язку когнітивної та емоційної сфер поняття емоційний інтелект, емоційна розумність, емоційна компетентність та ін. Через появу нового тезаурусу, проблема поєднання емоцій та інтелекту отримала нове дихання.

Сучасний етап у вивченні взаємозв'язку емоційної та пізнавальної сфер розпочинається у роботах Джейн Марі Стайн. Вона вперше у своїх роботах застосувала поняття емоційного інтелекту. Д.Стайн погоджується з теорією “множинності” інтелекту Г.Гарднера, але на відміну від останнього, вона вже чітко виділяє емоційний інтелект. З усіх шести видів інтелекту (вербальний, візуальний, логічний, творчий, фізичний, емоційний), Д.Стайн найбільшу роль відводить саме емоційному, вона вважає, що він охоплює кожний аспект наших стосунків із людьми. Д.Стайн стверджує: “надіятися домогтися чогось у житті, не володіючи хоча б малою долею емоційного інтелекту, це все рівно, що намагатися вести парусне судно проти вітру. Можна докладати максимальних зусиль, для того, щоб утриматися на курсі, але не буде ніякої надії домогтися хоч би яких успіхів” [12]. Вона наголошує, що виділені види інтелекту – це шість окремих систем мозку, які розвиваються і функціонують незалежно одна від одної.

Д.Стайн дає визначення емоційного інтелекту, розглядає його як здатність до сприйняття власних почуттів та почуттів інших людей. До складу емоційного інтелекту Д.Стайн відносить: самосвідомість – вміння бути в контакті з самим собою, знати, що відчуваєш і що ці почуття означають; управління емоціями – здатність заздалегідь визначити свою реакцію на майбутню подію, вміти знаходити позитивні шляхи для подолання негативних почуттів; сприйнятливості – уважність і підвищена чутливість до емоцій і настроїв інших; позитивні взаємовідносини – це соціальні навички, які дозволяють оминати конфліктні ситуації, підтримувати теплі стосунки з оточуючими, знаходити рівновагу для підтримки спілкування. Далі розвитком проблеми емоційного інтелекту займались: Дж. Мейер, П.Селовей, Д. Карузо, Д. Гоулман, К.Саарні, а також вітчизняні науковці: Д.В. Люсін, Е.Л. Носенко, Н.В. Коврига, О.І. Власова, М.О. Манойлова та ін. Нині, формування поняття емоційного інтелекту перебуває на етапі окреслення сутності феномена та спроб його виміру.

Висновки. Таким чином, той факт, що на основі виміру інтелекту не можна було спрогнозувати успішність людини в діяльності, особливо у сфері “людина-людина”, спричинив появу та виокремлення соціального та емоційного інтелекту, а надалі і емоційної компетентності. Протягом останніх двох десятиліть відбувається активне дослідження даних феноменів, число прихильників даних концепцій зростає, активно розробляється діагностичний інструментарій. Головне завдання емоційного інтелекту – поставити емоційність

на службу вирішення тих чи інших завдань. Емоційний інтелект – це інтегративна здібність людини до розуміння своїх і чужих емоцій, а також до управління ними [11]. Дещо схожим до нього є поняття емоційної компетентності – це знання, уміння та навички, які допомагають нам усвідомлювати та приймати власні емоції, себе, усвідомлювати емоції інших для самомотивації, для управління емоціями, емоційно самовдосконалюватися, прямуючи до самоактуалізації, створюючи на своєму шляху численні взаємоз'язки з оточуючими.

Один із основних чинників, чому проявлено стільки ентузіазму у вивченні даних феноменів, полягає у їх соціальній значимості. Безперечно, подальше дослідження емоційного інтелекту та емоційної компетентності дасть нам можливість прогнозувати особистий розвиток людини у єдності із соціальним контекстом. Вважається, що емоційна компетентність, емоційний інтелект може стати аспектом спеціального тренування. Саме знання про адекватну поведінку в ситуаціях соціальної взаємодії можуть бути корисними як під час навчання, виховання, так і у професійній діяльності.

У ході нашого теоретичного дослідження було визначено, що проблемне питання взаємозв'язку афекту та інтелекту має досить довгу історію формування, від повного протиставлення до взаємоз'єднання у вигляді феноменів емоційного інтелекту, емоційної компетентності, емоційної розумності та ін. Розширення знань щодо емоційного світу особистості, її інтелектуальних здібностей, а також численні дослідження у обох сферах спричинило появу поняття “емоційного інтелекту”. Актуальність питання взаємозв'язку афекту та інтелекту не є вичерпною та стимулює дослідників на подальші теоретичні та емпіричні пошуки.

Література

1. Бакаленко Е.К. К проблеме эмоционального постижения мира / Е.К. Бакаленко // Вісник Харківського державного університету. Серія: теорія культури і філософія науки. – Харків, 1997. - №339. – С. 112-120.
2. Бакаленко О.А. Взаємовплив емоційних та розумових процесів: теоретико психологічні підходи / О.А. Бакаленко // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди. Серія: Психологія. – Харків, 2010. - №35. – С. 13-21.
3. Бреслав Г.М. Психология эмоций / Г.М.Бреслав. – М.: Смысл, 2007. – 544 с.
4. Выготский Л.С. Собр. соч. в 6 т. – М.: Педагогика, 1982. – Т.2. – 504 с.
5. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении / Л. Леви-Брюль. – М.: Педагогика-Пресс, 1994. – 608 с.
6. Леонтьев А.Н. Образ мира // А.Н. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983. – Т.2. – 320 с.
7. Психологические исследования интеллектуальной деятельности / Под ред. О.К.Тихомирова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 232 с.
8. Психология эмоций. Тексты / Под ред. В.К. Вилюнаса, Ю.Б. Гиппенрейтер. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 288с.
9. Путляева Л.В. О функциях эмоций в мыслительном процессе / Л.В.Путляева // Вопросы психологии. – 1979. - №1 январь-февраль. – С.28-38.
10. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 423 с.
11. Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / Под ред. Д.В.Люсина, Д.В.Ушакова. – М.: Институт психологии РАН, 2004. – 176 с.
12. Стайн Д. Язык интеллекта / Д. Стайн. – М.: ЭКСМО, 2006. – 352с.
13. Тихомиров О.К. Эмоции в структуре мыслительной деятельности / О.К.Тихомиров // Тезисы докладов к XX международному психологическому конгрессу. – М., 1972. – с.183-186.
14. Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.В. Петухова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 400 с.

15. Эллис А. Гуманистическая психотерапия: Рационально-эмоциональный подход / А. Эллис. – СПб.: Сова; М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 272с. (Серия “Ступени психотерапии”).

16. Washburn, M.F. (1928). Emotion and Thought: A motor theory of their relations. In: M.L. Reymert (ed.), Feelings and emotions. The Wittenberg symposium. (pp. 104-115). Worcester, MA: Clark University Press.

УДК: 159.9.072

Пащенко С.Ю.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат психологічних наук, доцент, докторант кафедри загальної психології

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВНЗ

У статті розглядається поняття професійно-педагогічної творчості, визначаються види та психологічні особливості творчої діяльності педагога вищої школи, а також можливості творчого розвитку та саморозвитку його особистості в процесі викладацької діяльності.

Ключові слова: професійно-педагогічна діяльність, викладач ВНЗ, психологічні детермінанти, особистість, педагогічна творчість, розвиток

В статье рассматривается понятие профессионально-педагогического творчества, определяются виды и психологические особенности творческой деятельности педагога высшей школы, а также возможности творческого развития и саморазвития его личности в процессе преподавательской деятельности.

Ключевые слова: профессионально-педагогическая деятельность, преподаватель вуза, психологические детерминанты, личность, педагогическое творчество, развитие

The article focuses on professional-pedagogic creativity, defines types and psychological determinants of higher school teacher's creative activity and also a possibility of creative development and self-development of his personality in the process of his teaching activity.

Keywords: professional pedagogical activity, higher school teacher, psychological determinants, personality, pedagogical creativity, development

Актуальність. Сучасні погляди на проблему професійної діяльності фахівця освітньої галузі ґрунтуються на засадах компетентнісного підходу, який фокусується на обов'язковій наявності у педагога якісно сформованих у процесі навчання та добре розвинутих у практичній діяльності знань, умінь та навичок, а також соціальних, професійних і так званих «життєвих» (soft skills) компетенцій. Але такий підхід до професійної діяльності педагога видається сьогодні завузьким, таким, що не повною мірою враховує значення індивідуально-особистісної, соціокультурної та творчої складових його професійної готовності до педагогічної діяльності.

Зрозуміло, що без творчого компоненту, або з суттєвим його обмеженням педагогічна діяльність вузівського викладача перетвориться у ретрансляцію інформації на рівні репродуктивного стилю навчання. Сьогодні це не може задовольнити студента, який прагне, перш за все, набувати знання у творчому процесі їх створення в результаті самостійної пошукової роботи у співпраці з креативним викладачем-дослідником. Такий підхід до організації навчального процесу та ролі в ньому педагога ВНЗ продиктований вимогами часу і суттєвою